

Barbora Polířková

Problematika příbuzenství v posvátné symbolizaci hebrejské Bible

Abstract

The paper is focused on kinship system of Ancient Hebrews. Because kinship is one of the apparent way how to organize people to certain order it can elucidate at least some parts of other socio-cultural aspects a given community, in this case religion. The paper stressed how the kinship system forms the religious-symbolic universe of Ancient Israel and vice versa. The description and analysis is made through the methods of social and culture anthropology, through the theories of kinship in particular and through textual analysis of the Pentateuch.

Key Words: kinship system, the Hebrew Bible, Ancient Israel, system of descent, endogamy, segmentary system, incest taboo.

Klířová slova: příbuzenský systém, hebrejská Bible, starověký Izrael, descendenční systém, endogamie, segmentovaný systém, incestní tabu.

1. Úvod

V této studii se zaměřím na popis a analýzu nábožensko-symbolického univerza starověkého Izraele, a to za pomoci textové analýzy hebrejské bible a různých přístupů a názorů z oblasti studia příbuzenství. Studium příbuzenských vztahů a systémů provází sociální a kulturní antropologii od samotného vzniku a dlouhou dobu mělo výsadní postavení.

Význam studia příbuzenství a z něj dále odvozovaných sociálních vztahů tkví především v tom, že mohou napomoci osvětlit i další sociokulturní aspekty daného společenství, tedy i náboženství, které mnohdy hraje významnou roli a do určité míry ovlivňuje i sociální strukturu.¹

Hlavním pramenem ke studiu náboženství starověkého Izraele, v mém případě i jejich příbuzenské struktury, je kritická analýza biblického textu, konkrétně prvních pěti knih Mojžíšových.² Z kritického přístupu ke studiu starozákonních textů vyplývá, že tyto knihy byly výsledkem práce mnoha autorů pocházejících z různých století, kteří sledovali rozdílné náboženské a politické cíle. Mnohé z materiálu obsaženého v Gn tak spíše reflektuje idealizovanou verzi sociální struktury než etnografickou realitu a slouží tak jako vysvětlení a ospravedlnění politických a sociálních institucí existujících v době redakce textu. Tímto neříkáme, že příběhy předků jsou zcela ahistorické. Je jasné, že popisy starověkých pasteveckých skupin, sociálních a ekonomických podmínek a právních zvyků jsou poměrně autentické v kontextu starověkého Blízkého východu a nalezneme je i v tradičních vesnických či zemědělsky založených společnostech (MATTHEWS, Victor H., 2002, 1). Obecně můžeme říci, že mezi současnými biblisty panuje shoda v tom, že některé narativní tradice, které Pentateuch zpracovává, sice sahají až do druhého tisíciletí, avšak k jejich písemnému zpracování došlo mnohem později. Zde už takovou shodu nenalezneme, někteří badatelé kladou sepsání a korekce textu do doby spojeného království³ a posléze do doby severního a jižního království, jiní do doby exilu a doby poexilní (6. - 5. stol. př. n. l.) a další (minimalisté) dokonce až do doby helénistické, tj. 4. - 2. stol. př. n. l. (FINKELSTEIN, Neil – SILBERMAN, Asher, 2007, 23).⁴ Ať už se přikloníme k jakékoliv dataci, musíme mít neustále na paměti, že starozákonní slova tím, že byla autory, redaktory zasazena do doby Mojžíšovy, získala

1) Např. C. Geertz považoval náboženství za privilegovaný aspekt kultury, vybral jej reprezentanta kultury v tradičních společnostech a snažil se popsat, jak náboženské koncepty a úkony působí na politické, sociální a ekonomické procesy. Srov. a více viz KUPER, Adam, 1999, 75 – 121. Ke Geertzovu pojetí náboženství jako kulturního systému viz GEERTZ, Clifford 2000, 103 – 145.

2) Ruku v ruce s textovou analýzou by samozřejmě mělo jít i archeologické zkoumání a vzájemná korekce výsledků z obou disciplín.

3) Existenci spojeného království nepodporují nálezy archeologů.

4) Více k problematice textualizace Bible viz knihu Williama M. Schniedewinda *How the Bible Became a Book* (SCHNIEDEWIND, William M., 2004), kde autor na základě analýzy sociálních a ekonomických podmínek Izraele (od rané doby až po dobu helénskou) výtýčuje možná historická období, kdy nejpravděpodobněji mohlo dojít k zapsání a editaci jednotlivých částí Bible. Obecně se tak dotýká problematiky textualizace, interpretace a vztahu orální a psané tradice.

váhu posvátné autority (PADEN, William, 2002, 37 – 38). S tímto vědomím musíme pohlížet i na samotný příbuzenský systém zde prezentovaný⁵, neboť řada pasáží Pentateuchu referuje o starších podobách příbuzenství jen prostřednictvím idealizovaných, ideologicky a nábožensky exponovaných schémat.⁶

2. Příbuzenství v hebrejské Bibli⁷

2.1 Systém descendance

Chceme-li popsat příbuzenskou/sociální organizaci izraelské společnosti, tak jak je prezentovaná v biblickém textu, v antropologických termínech, vhodně nám poslouží teorie unilineární descendance, která za základní příbuzenské jednotky považuje jasně vymezené skupiny určené vztahem ke společnému předku. Členství v takovéto skupině (hovoříme buď o rodech či klanech) je odvozováno od společného předka buď skrze ženskou (matrilinearita) či mužskou linii (patrilinearita). Tyto skupiny mají exkluzivní členství, jasně vymezené hranice a často přetrvávají v čase (BUDILOVÁ, Lenka, 2007). V bibli popisovanou společnost tak můžeme označit za společnost unilineární, přesněji patrilineární.⁸

5) *Otázku po možnostech historické rekonstrukce příbuzenského systému Izraelců zde ponecháme stranou. Ráda bych však poznamenala, že rysy příbuzenského systému níže popsané nejpravděpodobněji odrážejí realitu doby královské.*

6) *T. J. Prewitt v článku Kinship Structure and the Genesis Genealogies na základě analýzy příbuzenských vztahů a principů politické organizace, které plynou z genealogického materiálu o praotcích dochází k závěru, že redakce knihy Genesis pravděpodobně reprezentuje kulturně propracovanou verzi státních politických záležitostí určité doby. Rozhodující verze orální tradice a některé rané části psané tradice o praotcích dle T. J. Prewitta lze spojit s Judskem a legitimizací dynastie krále Davida. Přesto autor netvrdí, že k redakci knihy Genesis došlo právě v tomto období, spíše navrhuje, že verze, kterou máme k dispozici je v zásadě Davidovská, „dokrášlena“ v pozdějším období izraelských dějin a můžeme ji nalézt v orální tradici těch, kteří se identifikují s Judskem (PREWITT, Terry J., 1981, 87 - 98).*

7) *K prvnímu seznámení s problematikou příbuzenství starověkého Izraele bych doporučila interaktivní tutorial B. Schwimmera (SCHWIMMER, Brian, 1995 - 2003). Vynikajícím příspěvkem k problematice příbuzenství, obecně sociální struktury starověkého Izraele je pak kniha S. Bendora The Social Structure of Ancient Israel. The Institution of the Family (Beit'Ab) from the Settlement to the End of the Monarchy (BENDOR, Samuel, 1996).*

8) *To, že dle halachického hlediska je za Žida považován každý, kdo se narodil židovským rodičům, nebo alespoň židovské matce! - potomci židovského otce a nežidovské matky musí podstoupit konverzi (PAVLINCOVÁ, Helena – HORYNA, Břetislav, 2003, 218) - myslím svědčí o jisté přizpůsobivosti pravidel vzhledem k měnícím se sociálním a ekonomickým podmínkám.*

Skupina je schopná vysledovat svůj původ ke společnému předku, ke kterému přesně zná každý genealogický krok. Tím je samozřejmě muž, Noe. Rodová linie dále pokračuje skrze jeho syna Šéma, praotce všech Heberovců (Gn 9,21).

Jednotlivé rody⁹ konstruované na základě znalosti linií se vyskytují v mnoha velikostech v závislosti na generační hloubce a mohou nabývat velikosti až několika tisíc členů, a tak nutně dochází k segmentaci do menších skupin od rodičovského rodu. To je právě případ starověké izraelské společnosti, která vysvětlovala své sociální a politické procesy právě přijetím segmentárního rodového systému.¹⁰ V případě Izraele dochází v rámci segmentace k jisté hierarchizaci a upřednostňování některých linií, které stojí v rozporu s rovnostářským pořádkem segmentovaného systému a které dle antropologických měřítek reflektuje historii náboženské a politické centralizace a stratifikace izraelského společenství.¹¹

Dle B. Schwimmera (1995 - 2003) mnohé z biblických pasáží, zejména genealogické výčty, dokumentují rozsáhlou segmentaci na několika úrovních. Rozděluje ji do čtyř nápadných útvarů:

kým podmínkám izraelské společnosti. Více viz poznámka č. 29.

9) *Rody jsou pevné, trvalé skupiny, které se skládají z nejméně tří generací, což je činí odolné proti času. Navíc jejich členové z nich odvozují sérii postavení, jakož i podstatnou část své celkové společenské identity. Původ rodu je vysvětlován jako výsledek unilokálního usídlování se skupinovým vlastnictvím. Buď je tedy nevěsta přivezena do žienichovy domácnosti, aby zde žila společně s jeho otcem a bratry, tzv. patrilokalita či naopak ženich přichází do rodiny nevěsty, tzv. matrilokalita. Členové rodu odvozují svůj původ od společného předka prostřednictvím genealogických výčtů (MURPHY, Robert F. 1999, 115).*

10) *E.E. Evans-Pritchard (EVANS-PRITCHARD, Evan, 1940) v knize The Nuer popisuje rozdělení kmene Nuerů na rody – unilineární descententní skupiny – různých stupňů, jež dle aktuálních potřeb (válka, spojenectví, atd.) spojují a stavějí do vzájemné opozice, a tvoří tak politické „segmenty“ společnosti. Celý systém zde popsán pak vešel ve známost jako tzv. segmentární systém (BUDILOVÁ, Lenka, 2007).*

11) *Rozlišení statutů mezi kmeny lze spatřit v příběhu Jáкова, jeho žen a souložnic. Dochází zde k určitému hierarchickému rozlišení osmi kmenů, které jsou připsány legitimním manželkám a které jsou zároveň svázány s Jákobem skrze preferované endogamní pravidlo a čtyřmi kmeny vzešlými z nemanželských vztahů se souložnicemi. Různá a nerovná práva a povinnosti mezi jednotlivými kmenovými jednotkami jsou zjevná i v jejich dalších segmentech, především pak v instituci dědičného kněžství.*

1. *maximální rod* (kmen; v biblickém kontextu národ Izrael)
2. *majoritní rod* (klan; respektive kmen, např. kmen Judův)
3. *minoritní rod* („dům otce“; čeleď)
4. *minimální rod* (rodina, rozšířená patrilokální domácnost).

Na vrcholu tak stojí společenství všech Židů, jednotná descendenční skupina, *maximální rod*, připisující svůj původ Jákobovi. Jeho potomci představují Izraelity, doslovně potomky Izraele, podle druhého jména jež Jákob obdržel v prorockém zjevení.¹² Celý tento rod je podrozdělen do třinácti segmentů, *majoritní rody*, podle jedenácti Jákobových synů a dvou synů Jákobova dvanáctého syna Josefa, Efrajima a Manasese, které Jákob adoptoval na smrtelném loži (SCHWIMMER, Brian, 1995 - 2003).¹³ Kmeny, poté byly dále rozděleny podle počtu synů kmenového předka. Tak např. kmen Judův byl rozdělen do tří *minoritních rodů* podle jeho synů Šely, Perese a Zeracha. Tyto menší jednotky, označované jako čeledi vznikají v pravidelně se opakujícím sledu podle počtu potomků. Čeleď představovala okruh pokrevně příbuzných v širším slova smyslu a měla mj. právní

12) „Tu řekl: „Nebudu tě už jmenovat Jákob (to je Úskočný), nýbrž Izrael (to je Zápasí Bůh), neboť jsi jako kníže zápasil s Bohem i s lidmi a obstál.“ (Gn 32,29[28])

13) F. B. Steiner (STEINER, Franz B., 1999, 230 – 233) v kapitole *Enslavement and The Early Hebrew Lineage System: An Explanation of Genesis 47: 29-31, 48: 1 – 16* vysvětluje adopci a požehnání Josefových synů v kontextu otroctví. Dle F. B. Steinera Josefovo prodání do otroctví, ač bez vědomí Jákoba, vede ke zrušení příbuzenských vazeb. Ani jeho osvobození v Egyptě mu neumožňuje navrátit se zpět do své původní příbuzenské skupiny, ba naopak se stává svým připojením k egyptskému královskému dvoru, součástí egyptské sociální struktury. Josefova původní rodina není schopna jej přijmout zpět, jeho syny však prostřednictvím adopce ano.

D. S. Kunin (1995, 157 – 159) prezentuje názor T. Prewitta, který dochází ke stejnému závěru jako F. B. Steiner tvrzením, že adopce Josefových synů představuje nahrazení Josefa, jeho syni dostanou požehnání namísto něj a dále, že Josef je strukturálně v protikladu k Izraeli vzhledem k jeho pozici světového vůdce. Toto stanovisko však samotný D. S. Kunin nezastává. Dle něj Josef, stejně jako jeho syni je požehnan (Gn 48,15). Dokonce obdrží dvojí požehnání, dva kmeny na místo jednoho. Toto dvojitě dědictví je, dle D. S. Kunina, spojeno s jeho pozicí jakožto Jákobova vyvoleného syna. T. Prewitt též argumentuje, že Josef je marginalizován, neboť jeho další syni jsou vyloučeni z dědictví. Zde, dle D. S. Kunina, opět pochybil, neboť Josefovy další děti se stanou členy buď Efrajimova či Manasesova rodu, dvou kmenů Josefových. Stejně jako děti Judy se stanou členy kmene Juda. Adopce Josefových synů a pozice kteréhokoliv budoucího syna naopak zdůrazňuje Josefovu roli v rámci vyvoleného potomstva. V kontextu „božského narození“ pak adopce Josefových synů může být nahlížena jako symbolické znovuzrození Josefa.

(např. pozemkové vlastnictví, instituci práva na odkup pozemku) a kultické funkce (RENTORFF, Rolf, 2000, 113 – 114). Toto několikanásobné větvení je zjevné i v genealogii kmene Lévi. Poslední členění definuje jednotky na nejnižším stupni systému, *minimální rod* – rodinu, která z hospodářského hlediska představovala jednotku, která mohla žít z vlastní produktivity. Vesměs se jednalo o rozšířenou domácnost, kde vedle sebe žili kromě muže, jeho ženy (popř. jeho žen), jeho dětí, otroků a otrokyň také ženatí synové a jiní závislí příbuzní (RENTORFF, Rolf, 2000, 113 – 114). Zřetelně to vidíme na příkladu Lota v Abrahamově rodině.

Podle některých vědců segmentace měla pouze tři úrovně:

1. „kmen“ - respektive skupina rodů odvozující svůj původ od společného předka (jeden z dvanácti synů Jákoba) – tyto kmeny korespondují s antropologickým termínem „klan“;
2. „rodina“ - skupina rodin spojených skrze patrilinearitu a geografickou oblast - tato úroveň zřejmě koresponduje s úrovní rodu;
3. „otcův dům“ - rozšířená domácnost čítající otce a jeho syny a jejich manželky (KUNIN, Daniel S., 1995, 55).

Podle D. S. Kunina však v době editace textu byly zřetelné pouze dvě poslední zmiňované úrovně, vzhledem k tomu, že zůstal již jen kmen Judův. „Rodina“ tak v podstatě reprezentovala klan, větší jednotku spojenou skrze fiktivního předka a „otcův dům“ poté rod, spolupracující jednotku, spravující určitou část země, která svůj původ odvozovala od společného předka (KUNIN, Daniel S., 1995, 55).

W. R. Smith ve své studii *Kinship and Marriage in Early Arabia* (1885) přišel s tvrzením, že odstupňovaná míra příbuzenství je v segmentárním systému (moiety, klany, rody) hlavním vodítkem klasifikace sociální reality a je určující i při vytváření politických aliancí. Archaická arabská společnost se vyznačovala segmentárním typem příbuzenského systému. P. Dresch¹⁴ vedl pojítko mezi tímto Smithovým poznatkem a Evans–Pritchardovou studií o Nuerech a dospěl k názoru, že Starozákonní text, vzniklý ve starosemitském prostředí, podrobně vypočítávající Noemovy potomky včetně jejich genealogických vztahů, sleduje mechanický typ solidarity¹⁵ založený na

14) Citováno dle BUDIL, Ivo, 2000, 26.

15) E. Durkheim ve snaze ukázat, do jaké míry se v dějinách proměnil vztah jednotlivce a společnosti, a v čem zůstává konstantní, rozlišil dva základní typy společnosti – dřívější společnost založenou na mechanické solidaritě a moderní společnost založenou na solidaritě organické. Přechod od jednoho typu k druhému je zapříčiněn rostoucí dělbou práce. Společnosti s mechanickou solidaritou jsou založeny na podobnosti svých částí, jednotlivci ani skupiny v dané společnosti se ještě nediferencovali. Všichni praktikují stejné rituály a uznávají stejné svátosti, jsou plně integrováni přímo do sociálního celku bez jakýchkoliv zprostředkujících článků. Jednotlivci nesledují své vlastní zájmy, jsou plně podřízeni zájmům celku, které zcela mechanicky respektují. Společnost ovládaná

segmentárním unilineárním příbuzenském systému starověkých Židů. Starověkou izraelskou společností lze tedy považovat za tradiční vnitřně nerozvrstvenou společnost, kde solidarita byla udržována mezi všemi členy dílčích příbuzenských vzájemně homogenních segmentů. Tato solidarita byla přímo úměrná a pružně se přizpůsobovala deklarovanému pokrevnímu poutu, které se odvolávalo na společně uznávaného předka (BUDIL, Ivo, 2000, 26).

Je pravdou, že biblický text líčí izraelskou společnost jako kooperující skupiny, které jsou ovšem značně ovlivněny teritoriální organizací, politickou reprezentací, náboženským vedením a vlastnictvím půdy, a že způsob organizace této společnosti ovlivňuje její přístupy k majetku, dědictví a politickému následnictví.

Strukturu celého segmentárního systému nalezneme v knize Numeri a Jozue¹⁶ a další doklady o segmentaci nalezneme v mnoha genealogických výčtech, které prostupují biblický text.

2.2. Genealogie

Na tomto místě je nutné udělat několik poznámek ke genealogiím obecně. Genealogickým výčtům bychom v první řadě měli rozumět jako určitému způsobu, jak vyjádřit, podpořit či legitimizovat sociální, ekonomické a politické požadavky, než-li jako přesnému historickému výčtu předků. Rodokmeny mají svou historickou a sociální podmíněnost a jejich tvorba je vesměs v rukou elity, která má autoritu ne nepodobnou

mechanickou solidaritou je plně homogenní a koherentní. Mechanická solidarita však postupně slábne a je nahrazena solidaritou organickou, která vychází z rozdílnosti mezi individui spíše než z podobnosti mezi nimi. Jedinec je do takové společnosti skrze svoji účast na činnosti z některé ze specializovaných částí, z nichž se společnost skládá. Je zde nutná kooperace funkčně rozrůzněných částí. Oba typy společnosti však ustanovují základní konsensus, který je nutným předpokladem všeho sociálního soužití (KELLER, Jan 2004, 208 – 209).

16) *Knihy Numeri začíná výčtem všech Izraelitů nad dvacet let: „Prvního dne druhého měsíce svolali celou pospolitost, aby všichni hlásali svůj původ podle čeledí otcovských rodů; do jmenného seznamu byl zapsán každý jednotlivec od dvacetiletých výše“ (Nu 1,18) Tato pasáž specifikuje trojí rozdělení kmenů do majoritních a minoritních rodů a poté do „jmen“, které pravděpodobně zastupují jednotku rozšířené domácnosti, jejíž členové přijali jméno hlavy domácnosti. Ještě čitelněji se o segmentaci dovídáme v knize Jozue: „Ráno budete přistupovat po kmenech. Kmen, který Hospodin označí, bude přistupovat po čeledích. Čeleď, kterou Hospodin označí, bude přistupovat po domech. Dům, který Hospodin označí, bude přistupovat po mužích.“ (Joz 7,14) Dále viz Joz 7,16-18, kde je toto schéma konkrétní.*

té, které se těší např. kněží v oblasti rituální praxe. Mnohdy je tvorba rodokmenů právě v jejich rukou.

Dle D. S. Kunina v První knize Mojžíšově nalezneme dva typy genealogií: segmentární a lineární. Segmentární genealogie jsou ty, které vedou svou linii skrze daného zakladatele. Tento typ je charakteristický pro ty společnosti, jejichž sociální struktura je založena na rodokmenu. Popis izraelské sociální struktury, tak jak je uveden v Exodu a Deuteronomiu, odpovídá segmentární rodové struktuře. Lineární genealogie poté popisují jednotlivou rodovou linii vedenou skrze konkrétní předky. Segmentární genealogie jsou užity především k popisu pronárodů, zatímco lineární genealogie je zaměřena na vyvolený národ, tedy Izrael (KUNIN, Daniel S., 1995, 181).¹⁷

Nutno zdůraznit, že biblické genealogie neodrážejí historické vztahy či migrace. Genealogické výčty mohou být, a často jsou manipulovány jak vědomě, tak nevědomě, aby reflektovaly stávající sociální realitu. Biblické genealogie jsou spojeny s historicko-sociální realitou doby, ve které byly texty redigovány (5. stol. př.n.l.). Tyto výčty tedy nezastupují přesné příbuzenské svazky či rody, ale především jsou projekcí ideologických vztahů.¹⁸ Genealogie jsou též, dle D. S. Kunina, úzce spjaty s „mytologickou realitou“, která utváří světový názor, jsou potvrzovány a zároveň potvrzují mytický systém starověkého izraelského společenství. Umístění mýtů do konkrétních historických souvislostí zaručuje, že jsou mýty, tím pádem i logika vytvořená prostřednictvím mýtu, pravdivé. Co může být více konkrétnější než vyčerpávající seznam otců a synů umístěný v čase. Mýtus pak prokazuje, že uspořádání genealogických vztahů je více než náhodné, neboť je nařízené Bohem. Existence rodokmenů, objektivní pravda, dokazuje, že mýtus je pravdivý (KUNIN, Daniel S., 1995, 202).¹⁹

17) Na jiném místě v této knize Kunin poznamenává, že segmentární genealogie, jsou završeny narozením Ezaua. Ezau, praotec Edómců, představuje poslední národ vycházející z hlavní linie, který není začleněn do Izraele. První kniha Mojžíšova tak používá jak mytologických textů, tak genealogických materiálů k vytvoření ideologického a genealogického odlišení Izraele, čímž řeší paradox endogamie, která je kulturní volbou (KUNIN, Daniel S., 1995, 110).

18) Tak například ve starověkém Izraeli psané genealogie sloužily, k ospravedlnění určitých požadavků a statusů jednotlivých lidí. Vezměme si biblický příběh Noa a jeho synů. Třetí syn Noa Chám, otec Kenaanův, spatřil svého otce obnaženého a pověděl to venku oběma svým bratřím. Zato byl proklet, prohlášen za nejbídnějšího otroka svých bratří a toto prokletí se vztahuje i na jeho potomky, Kenaance (Gn 9). Další takový příklad můžeme nalézt v knize Ezdráš, kde je předložen výčet odmítnutých z exilu se navrátilivších, neboť nemohli prokázat, že jejich otcovský rod a původ je z Izraele, stejně jako zamítnutí kněžských titulů ze stejného důvodu (Ezd 2,59 – 63).

19) Vynikajícím příspěvkem ke strukturální analýze genealogií ve Starém zákoně je článek

2.3 Rodina a afinní pravidla

Rodina byla základním stavebním kamenem izraelské společnosti, a proto v Bibli nalezneme mnoho pravidel, jak organizovat rodinné a manželské vztahy. Starozákonní údaje o rodinných poměrech je nutné hodnotit různě podle toho, o koho se jedná. Běžnou praxi však pravděpodobně zobrazují zprávy o praotcích.

D. Steinmetz ve své knize *From Father to Son: Kinship, Conflict, and Continuity in Genesis* považuje příběhy rodin v První knize Mojžíšově za důležité k pochopení vzniku izraelského národa. Tvrdí, že pokud má být národ vystaven na pevných základech, musí být základním cílem těchto „rodinných“ příběhů nalézt stabilní rodinou strukturu, jejíž členi spolu budou žít bez konfliktů. Tato struktura pak bude reprezentovat sociální strukturu národa (STEINMETZ, Devora, 1991,30).²⁰

Ústřední roli v rodině zastával otec, který zprvu vykonává i obětní a kněžské funkce. Vzhledem k tomu, že jsme si izraelskou společnost popsali jako patrilineární, můžeme z toho vyvodit i další závěry. Nejen členství ve skupině, ale i další práva a povinnosti byli vedeny skrze mužské potomky. Patrilineární pravidlo převzalo např. hlavní zodpovědnost za udržení vlastnictví, potvrzení držení majetku a dědická práva. Je jasné, že ne vždy nalezneme v rodině syny, biblický text však nabízí řešení i v situaci, kdy muž nemá syny:

„...Když někdo zemře a nemá syna, převedete dědictví po něm na jeho dceru. Jestliže nemá ani dceru, dáte dědictví po něm jeho bratrům. Jestliže nemá ani bratry, dáte dědictví po něm bratrům jeho otce. Jestliže nejsou ani bratři po jeho otci, dáte dědictví po něm jeho nejbližšímu příbuznému z jeho čeledi; ten je obdrží. ...“ (Nu 27,8-11)

Dědictví dcer vyvolává těžkosti, což je zmíněno v několika biblických pasážích. Poté, co Mojžíš poprvé vyhlásí toto pravidlo²¹, je konfrontován s problémem:

od K. R. Andriolo A Structural Analysis of Genealogy and Worldview in the Old Testament, ve kterém načrtává strukturální vzorce spojené s genealogiemi ve Starém zákoně a postuluje hypotézu, že tyto vzorce poskytují model pro řešení konfliktů v rámci světového názoru starověkého Izraele (ANDRIOLO, Karin R., 1973,1657 – 1669).

20) Pokud je tedy starověká literatura, dle D. Steinmetz, nahlížena jako sociální konstrukt, artefakt zanechaný zde společností bojující za svou sebeidentifikaci, pak boj za stabilitu v rámci rodiny reflektuje společenskou představu v její samotné povaze - v konflikttech, které ji ohrožují, ve schopnosti řešit tyto konflikty až ke konečnému ustanovení této společnosti jakožto životaschopné. Kapitola 12 v Genezi začíná příkazy a sliby, posláním a požehnáním; představuje tak výjimečné kulturní dědictví, které má být přenášeno v rámci rodiny a sdíleno všemi jejími členy. Toto dědictví, duchovní i materiální, se stane předmětem základního konfliktu mezi bratry usilujícími o otcovo požehnání. Cílem jednotlivých příběhů pak je tento konflikt eliminovat (STEINMETZ, Devora, 1991, 30 – 31).

21) Jedná se o případ Selořchadových dcer, jejichž otec zemřel na poušti, ale nebyl ve

pokud žena zdědí půdu od svého otce, přejde na její děti a tudíž do jiné rodové linie.²² Jeho řešením je ustanovení instituce manželství paralelních bratranců (potomci sourozenců stejného pohlaví). Tak žena, která zdědila půdu od svého otce je provdána za svého bratrance – syna otcova bratra a majetek je tak udržen v rámci širší patrilinie. Toto ustanovení zajišťuje zachování majetku a potomků v patrilineárním rodu, neboť manžel dcery pochází ze stejné rodové linie jako jeho žena a děti tak zůstanou v této linii skrze oba rodiče. To vše poukazuje k rodové endogamii (SCHWIMMER, Brian, 1995 - 2003).²³

Jasně preferovaným afinním pravidlem byla endogamie, v případě Izraele můžeme hovořit o rodové endogamii, která vyžaduje sňatky v rámci skupiny. Tím pomáhá skupině posílit vlastní identitu a jedinečnost v opozici k sousedním skupinám, se kterými je manželství zakázáno.

Zvláštní manželskou formu představovalo tzv. levirátní manželství. Jestliže se stalo, že muž zemřel dříve, než-li zplodil syny, byl jeho mladší bratr povinen vzít si vdovu po zesnulém. Děti, které z tohoto svazku vzejdou pak ponесou jméno zesnulého bratra, aby jeho jméno zůstalo v rodu zachováno.²⁴

Levirátní manželství představuje výjimku v manželských svazcích, neboť za života bratra bylo spojení jeho manželky s druhým bratrem zakázáno. Takové jednání by totiž mohlo vést k rozbrojům mezi bratry, a tím k ohrožení stability základní rodinné jednotky. Porušení tohoto zákazu by se dalo považovat za neoprávněné přijetí práva na

skupině těch, jež se smluvili proti Hospodinu. Proto požadují dědictví mezi bratry svého otce, aby nebylo jeho jméno vymazáno. Viz Nu 27,1-7.

22) Viz Nu 36,1-4.

23) *Druhým mechanismem udržujícím spojitost rodového vlastnictví bylo provdat dědící dcery za domácí otroky, neboť ti jakožto poddaní neměli svou vlastní rodovou linii, a tak byly děti automaticky začleněny do linie jejich matky. Ustanovení sňatku s otroky vytvořilo velký počet segmentů mající původ spíše v ženském než v mužském předku (viz např. 1Kr 2, 34 – 36). Ošetření dědictví skrze dceru zároveň poskytuje důkaz, že manželství může zapojit manželku do linie jejího manžela a tím přerušit práva její rodové skupiny. To můžeme nalézt např. v příběhu Rút stejně jako v mnoha patrilineárních společnostech jako např. ve starověkém Římě, v současné Číně a arabských společnostech. Srov. tamtéž.*

24) *V Deuteronomiu se levirátní zákon omezuje na bratry, kteří žijí ve společné domácnosti a na případ, kdy zesnulý bratr nezanechal potomka. Jak je napsáno výše, děti zeslé z levirátního svazku ponесou jméno zemřelého bratra, aby „jeho jméno nebylo z Izraele vymazáno“ (Dt 25:5-6). Z tohoto úhlu pohledu pak zesnulý bratr, spíše než žijící biologický otec, se stává legitimním či „sociologickým otcem“ dítěte, a to zejména s ohledem na ustanovení oficiální rodové linie (viz příběh Judy a Támar Gn 38).*

dědictví ještě před bratrovou smrtí. To, že je tento typ svazku byl povolen po smrti bratra poukazuje k základní funkci levirátu, tedy zachování rodu, pokračování v dané linii. Implikuje též, že případný nárok na ženu může mít celý rod; dědictvím manželovy rodiny je nejen ona jako osoba, ale také její potomstvo.

Je jasné, že tento zákon uvaluje na levira těžké břímě. Jeho povinností bylo zplodit potomka, dědice země a majetku jménem zesnulého muže, zároveň ale on sám ztrácí možnost zdědit díl majetku, který by mu za normálních okolností náležel (viz případ Ónana). Dostáváme se tak ke konfliktu zájmů, který se snaží vyřešit deuteronomický zákon (Dt 25,7-10) určitou „mezerou“, kdy muži umožňuje zbavit se této povinnosti. Zároveň je však veřejně zostuzen, jak slovy, tak gesty (MATTHEWS, Victor H., 1998, 100 - 101).²⁵

E. Otto prohlašuje, že žádný jiný deuteronomický zákon, týkající se rodinných záležitostí, nereflektuje patrilineární strukturu hebrejské rodiny přesněji než právě zákon o levirátním manželství. Jméno rodiny, tedy rod, je přenášěn přes otce na syna. Beze sporu je hlavním zájmem této instituce zajistit patrilineární rodině mužského potomka. Při bližším prozkoumání se však stává zjevným, že tento zákon nebyl jen pouhým odrazem legální instituce levirátu a stabilizace patrilineární rodiny, ale že jeho zájmem bylo též zlepšit právní a ekonomickou pozici ovdovělé ženy v tomto výjimečném případě nerozděleného dědictví jejího zesnulého manžela, v situaci, která jí činila obzvláště zranitelnou. V běžné praxi levir mohl užívat majetku svého bratra až po splnění povinnosti zplození potomků v jeho jménu. V případě nerozděleného majetku muž nemusel splnit svou levirátní povinnost, neboť majetek zesnulého bratra automaticky spadl pod jeho správu. Symbolický akt zutí sandálu, uvedený v Deuteronomiu, vyjadřoval jak ponižení neochotného levira žijícího z nerozděleného majetku, tak ztrátu jeho nároku na bratrův majetek. Vdova tímto aktem obdržela užívací právo na manželův majetek do doby své smrti či do doby, než se znovu provdala. V případě, že si vzala svého švagra, jiného muže či zemřela, užívací právo na majetek zůstal či znovu připadnul jejímu švagrovi (OTTO, Eckart, 1998, 139 – 140).

25) *Zajímavé na tomto deuteronomickém ustanovení je právě ona mezera v zákoně. V případě Támar (příběh Judy a Támar Gn 38) nebyla nabídnuta žádná možnost, jak se zbavit levirátní povinnosti, proto se Támar uchyluje k úskoku, kterým dosahuje vytouženého cíle, těhotenství. Toto naznačuje závaznou povahu levirátních povinností v deuteronomické době. Nicméně, vzhledem k nejasnému datování těchto materiálů, mohly ve vyprávění v Genezi zasáhnout další kulturní faktory, které vyžadovaly jiné řešení Támarina problému. V každém případě deuteronomická legislativa nevyžadovala žádný jiný trest pro levira odmítajícího splnit své povinnosti než být vystaven ritualizovanému veřejnému ponižení (MATTHEWS, Victor H., 1998, 101).*

2.4. Tabu incestu versus endogamie

Dalším prvkem, který obsahoval symbolické sociální poselství posilující integritu a stabilitu izraelské společnosti byly jasně a zevrubně popsané incestní zákazy²⁶, které nalezneme zejména v knize Leviticus, kap 18.²⁷ Na první pohled by se mohlo zdát, že rozšířené incestní zákazy jsou pouhou zástěrkou exogamních pravidel, neboť kontrolují sňatky v rámci společenství. Při bližším zkoumání se nicméně toto podezření nepotvrdí. Biblický text užívá stejné slovní spojení pro sexuální vztahy mezi egem a jakýmkoliv příbuzným, a to „neodkryješ nahotu“.²⁸ Text tak implikuje, že všichni tito příbuzní patří do stejné kategorie, kategorie „blízkých příbuzných“, a proto je vztah s nimi považován za incestní.

26) *Biblická omezení měla samozřejmě vliv na manželské zvyky v západní společnosti a na legislativu. Nicméně, během užívání předepsaných principů v realitě společenského života došlo k mnoha přehodnocením, přisadám, vymazání a sporné otázky se vynořily především díky odlišným kulturním kontextům a sociálním příkazům společností, které přijaly židovskou tradici. Katolické kanonické právo je historicky založeno na premise, že tento výčet není výlučný a že všichni identifikovaní pokrevní příbuzní a afinní příbuzní představují překážku ve sňatku. Anglikáni a protestanti se nicméně zaměřili na detailní seznam, uvolnili však restrikce sňatků mezi bratrance a ostatními příbuznými. Tyto sňatky nejsou explicitně vyloučeny, přestože nesledovaly přesně biblická nařízení (SCHWIMMER, Brian, 1995 - 2003).*

27) *Bible obsahuje dva základní výčty incestních zakázů: v Leviticu a v Deuteronomiu. Deuteronomické zákazy se vztahují jak na patrilaterální, tak na matrilaterální sestry, matky a nevlastní matky. Ve vztahu k afinním příbuzným ega je zakázána tchyně (viz Dt 27, 15-26). Verše v Dt 27,20-23 pak explicitně vyjadřují prokletí za tyto „hříchy“. Někteří vědci předpokládají, že tento výčet je starší než výčet uvedený v Leviticu. Ten je zato zevrubnější. Zákazy se týkají jak pokrevních, tak afinních příbuzných. Verše 17 a 18 se týkají žen, které si ego nemůže vzít najednou. Ty zahrnují: ženu a její dceru, ženu a její vnučky a dvě sestry, protože tím, že si vezme jednu je vytvořen příbuzenský vztah ke druhé. V Lv 18,8 zákazy s nevlastní matkou ega jsou postulovány skrze jejího manžela: je to „nahota tvého otce.“ Tak se sex s otcovou ženou jeví jakožto rovnocenný sexu s otcem, a proto dvojité zakázaným (KUNIN, Daniel S., 1995, 265). K antropologickému rozboru Deuteronomia viz M. Douglas In the Wildrness. The Doctrine of Defilement in the Book of Numbers (DOUGLAS, Mary, 1993).*

28) *M. Douglas píše, že to, jakým způsobem Leviticus zdůrazňuje téma nahoty připomíná příběh o Adamovi a Evě v Edenu. Obdobně jako v angličtině, hebrejské slovo „nahý“ má několik významů. V jednom případě implikuje sexuální stud a cudnost: „... a stanou se jedním tělem. Oba dva byli nazí, člověk i jeho žena, ale nestyděli se.“ (Gn 2,24-25). Po požití zakázaného ovoce se jejich oči otevřely a oni poznali svou nahotu. Fíkové listy pak posloužily jako bederní rouška, zástěra ohanbí. Nahota však také znamená nechráněný,*

Dle antropologických hledisek incestní tabu zvyšuje tlak na exogamii, avšak izraelská společnost upřednostňovala endogamii. Incestní tabu zamezovalo konfliktům uvnitř rodiny. Endogamní pravidlo podporovalo vytváření aliancí s příbuznými, čímž zaručovalo soudržnost společenství a zároveň napomáhalo udržení vnějších hranic Izraele. Z výše uvedeného musí být jasné, že incestní tabu je s endogamií v rozporu, a proto je často jejím výsledkem. Obojí, Bohem nařízené, však sloužilo izraelskému společenství k potvrzení vlastní identity a výlučnosti. Zakázané incestní vztahy, běžné v okolních národech, jsou zde proto, aby poukazyvaly na čistotu izraelského lidu. Pouze čistota zaručí tomuto národu Boží přízeň. Stejně tak endogamie tuto čistotu zaručuje, neboť jasně odděluje Izrael, jakožto Bohem vyvolený národ, od ostatních národů, nepřipouští žádné směřování, udržuje pevné hranice.

Pokud budeme Izraelity zkoumat v kontextu okolních národů prvek endogamie se ještě zvýrazní. Izraelité žili mezi mnoha různými lidmi, se kterými občas vstupovali i do manželských svazků. Narativní texty obsahují několik příkladů těchto vzájemných sňatků. Texty však zároveň velmi často obsahují Boží odplatu za tyto svazky (viz Nu 25). Na tyto texty pak můžeme nahlížet jako na polemiku proti těmto svazkům s detailním výčtem následků v případě, že zákon bude překročen. Mohou ovšem být i popisem lidí, kteří tradičně (či mytologicky) praktikovali exogamii a kteří tak neměli být příkladem k následování. Zákonodárné texty jsou nicméně ambivalentní. Přesto vesměs zakazují Izraelitům měnit ženy s lidmi, mezi kterými žijí.²⁹ Tudiž, alespoň ideologicky,

odkrytý. Adam Bohu odpovídá, že se bál, neboť byl nahý (Gn 3,10). Bůh odpoví: „Kdo ti pověděl, že jsi nahý?“ (Gn 3,11). Dostáváme se tak k závěru, že Adam je vlastně nechráněný před nebezpečím a vyhnáním. Sexuální konotace jsou ospravedlněné, ale nemůžeme přehlédnout význam vyhnání. V první části příběh o fíkových listech jasně vypovídá o tělesném zevnějšku, sexuálním projevu a zakrytí pohlaví. Kořeny nahoty, vyhnání, odkrytí předkládá další odvozeniny: učinit nahým, sexuální prořešky v Lv 20,10-21; dále svléknout, ležet odkrytý (nahý) a jako podstatné jméno mužské pohlavní orgány. To je smyslem nahoty v Gn 2, „být nahý a nestydět se“. Lv 18-20 pojednává o nahotě příbuzného. Význam se posouvá od sexuálního studu k vyhnání a zranitelnosti. Příběh o zástěře z fíkových listů je prvním z těch skrytých významů přikrytí a nahoty, která vyzdvihuje Leviticus (DOUGLAS, Mary, 1999b, 245 – 247).

29) Zatímco izraelští muži měli své dcery a sestry pod značnou kontrolou, neboť je „měnili“ s ostatními Izraelity, synové a bratři pod touto kontrolou nebyli. Tak byla vytvořena větší pravděpodobnost, že muži budou mít cizí manželku. Tento prvek mužské kontroly nad manželstvím žen je, dle D. S. Kunina (1995, 53), klíčovým faktorem k posunu od patriline k matrilinei co se potomků týče.

Existují dvě základní teorie vysvětlující tuto transformaci. První je spojená s problémem otcovství. Během perského období a období druhého chrámu vzrostl počet znásilnění,

musíme izraelské společenství považovat za společenství endogamní, neboť mělo pravidla proti provdávání ven ze skupiny. Přestože je pravděpodobné, že tato pravidla byla často v praxi porušována, existovalo zde jasné ideologické upřednostňování endogamie, podporované jak božskými, tak lidskými tresty (KUNIN, Daniel S., 1995, 59 – 61).

Izraelský patrilineární systém a manželství je jasně popsáno především v První knize Mojžíšově, zejména pak v narativních příbězích, v detailech životů patriarchů Abrahama, Izáka a Jákoba. Tyto velmi známé legendy³⁰ ilustrují některé základní

kdy otec byl často neznámý a tudíž byly děti přiřčeny matce. Tato teorie je však problematická na několik úrovních. Jedná se pouze o částečné vyřešení otázky otcovství, neboť majetek a kmenové členství bylo stále děděno skrze otce. Lepší tedy bylo považovat všechny děti vdané ženy za manželovi, zatímco děti neprovdané ženy patřily její rodině. Druhá teorie tvrdí, že tento kulturní posun souvisí s institucí chránící kněžskou čistotu, která byla následně rozšířena na celou populaci. Kněží museli mít izraelskou matku i otce, který též musel zastávat kněžskou funkci. Analogicky tak bylo požadováno, aby Izraelité měli izraelského otce i matku. Jednalo se tedy spíše o transformaci zdůrazňující jak patrilineii, tak matrilineii (jedná se o teorii postulovanou P. Hiatem a B. Zlotowitzem; citováno dle KUNIN, Daniel S., 1995, 54).

Zdá se, že řešení leží někde uprostřed mezi těmito teoriemi. Po návratu z babylónského exilu si izraelští muži brali cizí ženy stejně jako vyměňovali své vlastní (především mezi sebou navzájem). Ve snaze posílit prvek endogamie, která je shodná s funkcí chránící čistotu v rámci kněžské linie, bylo nutné zvýšit kontrolu nad manželstvím mužů. Důraz na matrilineární rod nutil Izraelity vzít si izraelskou ženu, aby jejich děti zůstali uvnitř izraelského lidu. Nebyla zde potřeba zdůrazňovat patrilineii, neboť muži již kontrolovali, koho si ženy mohou vzít. Bylo jasné, že zákonný manžel/otec bude Izraelita a skutečné otcovství nebylo podstatné. Nutno podotknout, že i přes důraz na matrilineární rod, uchovalo se mnoho patrilineárních znaků. Půda a majetek se dědil skrze otcovskou linii, kněžství a kmenový statut zůstali patrilineární a genealogie se dále vypočítávali skrze mužskou linii (KUNIN, Daniel S., 1995, 53 – 55).

30) Skrze strukturální analýzu mýtu můžeme na tyto příběhy též nahlížet jako na modely k vyřešení protikladů lidského života, v našem případě incestního tabu a endogamie. Toto zprostředkování nazýváme mediací. V systému (pravděpodobně exogamním), ve kterém je mediace pozitivní, hranice mezi dvěma entitami není jednoznačná. Mediace vytváří možnost, že tyto dvě entity jsou strukturálně rovnocenné. Tento typ mediace tedy umožní exogamní kultuře přizpůsobit exogamní požadavky zmírněním ideologického rozdílu mezi účastníky výměny. V systému, kde je mediace negativní je propast mezi protikladnými prvky zdůrazněna vytyčením hranic, a proto je logicky nemožné a negativní tuto propast překlenout. Struktura izraelské kultury je charakterizována právě negativní mediací, neproniknutelnými hranicemi (KUNIN, Daniel S., 1995, 266 – 267).

principy starověkého izraelského sociálního uspořádání společně s protikladnými doklady endogamie, dědictví a nástupnictví. Jsou zároveň i modelem pro tyto principy, neboť jsou považovány za posvátné, Bohem ustanovené.

3. Závěr

Lidé vždy pociťovali (a stále pociťují) potřebu pochopit svět, ve kterém žili a konali. Vždy se snažili ve zdánlivé záhadnosti a nevypočitatelnosti jevů, jež je obklopovaly, nalézt jistý řád, alespoň částečné vysvětlení. Je nasnadě, že ve svých počátečních představách vycházeli z toho, co jim bylo nejbližší, a tedy známé – ze vztahů v rodině, z kontaktů s okolím. Od představ vycházejících z jejich vlastního mikrosvěta je již krůček k představám světa jako celku. Tento mikrosvět je ve svém základě tvořen především příbuzenskými vztahy.

Organizace těchto vztahů je odrazem nejen toho, jak společnost vnímá sama sebe, ale též ostatní společenství, které ji obklopují. Příbuzenský systém tak utváří jistý pohled na svět, symbolické univerzum, které společnosti zaručí přežití a pokračování v předávání kulturního dědictví.

Starověké izraelské společenství není výjimkou, a proto v Bibli nalezneme jasné vymezení příbuzenských vztahů. Tato společnost kladla důraz na patrilinearitu, která určovala vnitřní uspořádání, zaručovala pokračování rodu skrze mužského potomka, určovala následnictví, dědická práva. Důraz na segmentaci a endogamii pomohl vymezit přesné hranice tohoto společenství a jeho postoj k okolním národům. Tyto tři signifikantní příbuzenské struktury jasně vymezovaly izraelskou společnost.

Legitimizace těchto kulturních konstruktů byla dosažena těsným spojením s náboženstvím. Textová analýza pěti knih Mojžíšových zřetelně prokáže, že náboženství izraelského společenství vytvářelo jeho světový názor, stejně jako základní podobu jeho každodenního života. Patrilinearita, segmentace, endogamie, stejně jako systém incestního tabu či jakýkoliv jiný klasifikační systém, vystupují jako posvátné instituce, podtrhující oddělený a výlučný původ tohoto společenství. Ostatní národy měly samo-

*Toto tvrzení je v souladu s tvrzením M. Douglas, která ke stejnému závěru došla v *Implicate Meanings při studiu tří odlišných kultur, kultury hebrejské, káramské a kultury kmene Lele. Těmto třem kulturním typům odpovídají, dle M. Douglas, tři typy mediace, negativní, neutrální a pozitivní a každý příklad je přímo svázán s přístupem k výměnám žen. Ta společnost, která má katastrofální zkušenosti s cizinci bude ochraňovat přesné kategorie, a proto odmítat výměny a mediace. Protiklad vnitřní/vnější, týkající se především strukturální role incestu, též podporuje logiku endogamie. Incest je užít k překlenutí problematické pozice ženy s ohledem na tři struktury izraelské společnosti: endogamii, segmentaci a patrilinearitu (DOUGLAS, Mary, 1999a, 275 – 276).**

zřejmě také jisté vnitřní uspořádání, zákony a nařízení, ale pouze Izrael se stal národem vyvoleným, neboť jeho zákony pocházely od Boha. Bylo tak vytvořeno jisté nábožensko-symbolické univerzum, které těm, kteří jej přijali nabídlo orientaci a řád na všech úrovních lidského života. Pokud použijeme Durkheimova slova, společnost se stala Bohem.

Seznam použité literatury a internetových zdrojů:

- (1989): Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona. Praha: Ekumenická rada církví ČSSR.
- ANDRIOLO, Karin R. (1973): A Structural Analysis of Genealogy and Worldview in the Old Testament. *American Anthropologist*. New Series, Vol. 75, No. 5: 1657 – 1669.
- BENDOR, Samuel (1996): *The Social Structure of Ancient Israel. The Institution of the Family (Beit'Ab) from the Settlement to the End of the Monarchy*. Jerusalem: Simor Ltd.
- BUDIL, Ivo (2000): *Kulturní a sociální antropologie Indoevropanů*. Plzeň: Fakulta humanitních studií.
- BUDILOVÁ, Lenka (2007): Studium příbuzenství a sociální antropologie. In AntropoWebzin. [cit. 2010-02-06]. Dostupné z <<http://antropologie.zcu.cz/studium-pribuzenstvi-a-socialni-antropologie>>.
- DOUGLAS, Mary (1999a): *Implicite Meanings. Selected essay in anthropology*. London: Routledge.
- DOUGLAS, Mary (1993): In the Wildrness. The Doctrine of Defilement in the Book of Numbers. Oxford: Oxford University Press/Sheffield Academic Press.
- DOUGLAS, Mary (1999b): *Leviticus as Literature*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- EVANS-PRITCHARD, Edward Evan (1940): *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. Oxford: Clarendon Press.
- FINKELSTEIN, Neil – SILBERMAN, Asher (2007): *Objevování bible. Svátá písma Izraele ve světle moderní archeologie*. Praha: Vyšehrad.
- GEERTZ, C. Náboženství jako kulturní systém. In Interpretace kultur. Praha: SLON, 2000, str. 103 – 145.
- KELLER, Jan (2004): *Dějiny klasické sociologie*. Praha: SLON.
- KUNIN, Seth Daniel (1995): *The Logic of Incest. A Structuralist Analysis of Hebrew Mythology*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- KUPER, Adam (1999) *Culture: The Anthropologist's Account*. Cambridge: Harvard University Press.
- MATTHEWS, Victor H. (2002): *A Brief History of Ancient Israel*. Louisville: Westminster John Knox Press.
- MATTHEWS, Victor H. (1998): Honor and Shame in Gender-Related Legal Situations in the Hebrew Bible, in Matthews, Victor H. – Levinson, Bernard M. – Frymer-Kensky, Tikva, *Gender and Law in the Hebrew Bible and the Ancient Near East*, s. 97 – 127, Sheffield: Sheffield Academic Press.
- MURPHY, Robert Francis (1999): Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha: SLON.
- OTTO, Eckart (1998): False Weights in the Scales of Biblical Justice? Different Views of Women from Patriarcha Hierarchy to Religious Equality in the Book of Deuteronomy, in Matthews, Victor H. – Levinson, Bernard M. – Frymer-Kensky, Tikva, *Gender and Law in the Hebrew Bible and the Ancient Near East*, s. 97 – 127, Sheffield: Sheffield Academic Press.
- PADEN, William (2002): *Bádání o posvátnu. Náboženství ve spektru interpretací*. Brno: Masarykova univerzita.
- PAVLINCOVÁ, Helena – HORYNA, Břetislav (2003): *Judaismus, křesťanství, islám*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- PREWITT, Terry J. (1981): Kinship Structures and the Genesis Genealogies. *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 40, No. 2: 87 – 98.
- RENDTORFF, Rolf (2000): *Hebrejská bible a dějiny. Úvod do starozákonní literatury*. Praha: Vyšehrad.
- SCHNIEDEWIND, William M. (2004): *How the Bible Became a Book. The Textualization of Ancient Israel*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHWIMMER, Brian (1995 – 2003): *Kinship and Social Organization An Interactive Tutorial* [online]. © 1995 – 2003 [cit. 2005-11-04]. Dostupné z <<http://www.umanitoba.ca/faculties/arts/anthropology/kintitle.html>>.
- SMITH, William Robertson (1885): *Kinship and Marriage in Early Arabia*. Cambridge: Cambridge University.
- STEINER, Franz B. (1999): *Taboo, Truth, and Religion. Selected Writings, Volume 1*. Oxford: Berghahn Books.
- STEINMETZ, Devora (1991): From Father to Son: Kinship, Conflict, and Continuity in Genesis. Lousville: Westminster/John Knox Press.